

KÖVES ANDRÁS

A KGST-kereskedelemtől az EU-csatlakozásig

A kereskedelmi reorientáció néhány főbb kérdése a rendszerváltó országokban, különös tekintettel Magyarországra, II.
Reorientáció után – a tagság küszöbén

A cikk első része a rendszerváltás részeként megvalósult külkereskedelmi irányváltás főbb jellemzőit mutatta be, különös tekintettel a korábbi egyoldalú szovjet (KGST-) orientáció lehetetlenülésére és az Európai Unió országainak gyors túlsúlyra kerülésére a kilencvenes években. A második részben a reorientációt követően kialakult struktúra néhány fontosabb jellemzőjét – erősségeit és gyengeségeit – vizsgáljuk meg: Németország központi szerepét az új integrációban, ennek okait és következményeit; a kelet-közép- és délkelet-európai országokkal való kapcsolatok háttérbe szorulásának folytatódását; végül azt, hogy mi lehet a magyarázata az Oroszországgal való kereskedelem (főleg az oda irányuló magyar export) hanyatlásának. A cikk következtetése szerint a regionális struktúrában további jelentős kvantitatív változások nem várhatók. Az euróatlanti viszony és az Európai Unió belső intézményi fejlődésének bizonytalanságai azonban tágabb értelemben vett orientációs problémák forrásai lehetnek.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F15, P2.

A külkereskedelem földrajzi struktúrája közelmúltbeli alakulásának vizsgálatát – cikkünk első részére visszatekintve is – kezdjük olyan táblázatok bemutatásával, amelyek időben két nagy rendszerváltáson (és azzal együtt járó reorientáción) is átívelnek, és több mint hetven évet fognak át (1–2. táblázat).

A táblázatokból további mondanivalónk szempontjából három dolog mindenképpen kivülágl: 1. A rendszerváltás után Németország nem pusztán legnagyobb kereskedelmi partnerünk lett, hanem súlya történelmi mércével mérve is kimagasló: részaránya a magyar exportban az utóbbi években magasabb, mint amekkorát a Szovjetunió bármikor a KGST időszakában elért. Ez még inkább így van, ha figyelembe vesszük, hogy az 1989-ig terjedő években a transzferábilis rubel – amelyben a Szovjetunióval való forgamat (legalábbis a túlnyomó részét) elszámolták – túl is volt értékelve a konvertibilis valutához képest. 2. A kisebb kelet-közép- és délkelet-európai országok súlya az exportban és az importban is hosszú távon csaknem folyamatosan csökkent; ezeknek az országoknak a súlya a magyar külkereskedelemben ma alacsonyabb, mint a rendszerváltás előtt volt. Ez a megállapítás igaz csaknem minden országra külön-külön, valamint közülük az egykori KGST-országok csoportjára, s végül az országok összességére is. 3. A legszembetűnőbb természetesen az Oroszországgal való kereskedelem – különösen az oda irányuló magyar export – jelentéktelenné zsugorodása.

1. táblázat
A magyar export földrajzi struktúrájának alakulása 1930–2002 között
(teljes export=100)

Ország	1930	1938	1949	1960	1970	1980	1989	1997	2002
Szovjetunió	0	0,1	24,9	29,4	34,9	29,3	25,1	–	–
FÁK	–	–	–	–	–	–	–	6,0	2,4
Oroszország	–	–	–	–	–	–	–	5,1	1,3
Németország	10,3	27,4	–	–	–	–	–	37,3	35,5
NSZK	–	–	7,2	5,1	6,9	9,7	11,9	–	–
NDK	–	–	1,8	11,5	9,4	6,8	5,4	–	–
Lengyelország	1,3	1,0	4,1	5,2	5,9	4,3	3,2	2,7	2,1
Csehszlovákia	16,8	4,1	10,1	10,7	8	6,1	5,1	–	–
Csehország	–	–	–	–	–	–	–	1,7	1,9
Szlovákia	–	–	–	–	–	–	–	1,4	1,4
Románia	3,2	4,0	5,6	3,0	2,2	2,4	1,5	1,7	2,3
Bulgária	0,6	1,0	1,9	1,4	1,1	1,5	0,7	0,2	0,4
A négy (öt) ország együtt	21,9	10,1	21,7	20,3	17,2	14,2	10,4	7,7	8,1
Jugoszlávia* és Albánia	5,7	3,1	3,4	4,5	2,4	4,4	4,2	4,3	3,3
Kelet-Közép- és Délkelet-Európa együtt	27,6	13,2	25,1	24,8	19,6	18,6	14,7	11,9	11,4
Ausztria	28,1	18,3	7,0	3,7	3,1	4,4	6,5	11,4	7,9
Olaszország	12,9	8,5	2,4	2,4	5,5	4,5	4,7	6,1	6,3

* 1997-ben és 2002-ben: Jugoszlávia utódállamai Szlovéniával együtt.

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyv 1932, 1970; KSH Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv 1938, 1949–58, 1958–61, 1980, 1989, 1997; Külkereskedelem-statisztikai adatbázis 2002.

A külkereskedelem földrajzi struktúrája – erősségek és gyengeségek

Újra radiális struktúra? (Németország mint legnagyobb partnerünk)

Ha a KGST-korszakban a Szovjetunió volt a „szocialista integráció” domináns hatalma, úgy ilyen domináns hatalom ma is van, legalábbis a most csatlakozó országok, köztük Magyarország szemszögéből nézve. Ez az ország Németország. Részesedése nemcsak a teljes magyar külkereskedelemből, hanem az Európai Unió országaival való forgalomból is a rendszerváltás óta (legalábbis a kilencvenes évek végéig) növekvő irányzatú volt, és (főként az exportban) közel járt az 50 százalékhoz (*3. táblázat*).

Németország szerepét a tagjelölt és az EU-tagországok teljes külkereskedelmében a *4. táblázatban* vetjük össze. Nem meglepő, de fontos, hogy az összes EU-ország közül csak Ausztria külkereskedelmében játszik Németország Magyarországéhoz, Lengyelországhoz vagy Csehországhoz hasonlítható szerepet.¹ Miközben erre a sajátosságra minden-

¹A Németországtól távolabb fekvő csatlakozó országok – Szlovénia, Románia, Bulgária – külkereske-

2. táblázat
A magyar import földrajzi struktúrájának alakulása 1930–2002 között
(teljes import = 100)

Ország	1930	1938	1949	1960	1970	1980	1989	1997	2002
Szovjetunió	0	0,1	21,4	31,0	33,1	27,7	22,1		
FÁK	–	–	–	–	–	–	–	10,8	7,8
Oroszország	–	–	–	–	–	–	–	9,2	6,0
Németország	21,3	30,1	–	–	–	–	–	27,0	24,3
NSZK	–	–	5,6	5,7	5,1	6,9	16,0	–	–
NDK	–	–	0,8	10,3	10,4	11,7	6,2	–	–
Lengyelország	3,6	1,4	5,3	5,1	5,8	3,7	3,3	1,7	2,5
Csehszlovákia	21,0	6,6	10,3	11,5	7,9	5,1	5,2	–	–
Csehország	–	–	–	–	–	–	–	2,4	2,3
Szlovákia	–	–	–	–	–	–	–	1,9	1,8
Románia	8,9	9,8	4,7	4,3	2,4	2,1	1,6	0,7	1,1
Bulgária	1,4	0,8	1,4	1,3	2	1,3	0,9	0,1	0,1
A négy (öt) ország együtt	34,9	18,6	21,7	22,1	18,1	12,3	10,9	6,8	7,8
Jugoszlávia* és Albánia	5,1	4,5	2,3	2,5	2	2,6	3,6	1,0	1,0
Kelet-Közép- és Délkelet-Európa együtt	40,0	23,1	24,0	24,6	20,1	14,9	14,5	7,8	8,8
Ausztria	11,5	11,5	6,8	3,5	3,9	5,4	8,6	10,6	6,9
Olaszország	5,0	6,2	2,4	2,7	3,9	3,1	3,4	7,3	7,5

* 1997 és 2001: Jugoszlávia utódállamai Szlovéniával együtt.

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyv 1932, 1970; KSH Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv 1938, 1949–1958, 1958–1961, 1980, 1989, 1997; Külkereskedelem-statisztikai adatbázis 2002

3. táblázat
Németország részesedése az Európai Unió országaival folytatott magyar külkereskedelemben
(EU-15 = 100)

Megnevezés	1992	1995	1998	2002
Export	44,5	45,7	50,1	47,9
Import	39,2	38,1	44,0	43,1

Forrás: KSH Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv 1992, 1995, 1998, 2002.

képpen utalni kell, nyilvánvaló, hogy ezeknek az egykori szocialista országoknak a sugaras kapcsolatai Németországgal más jellegűek, eltérő tartalmúak ahhoz képest, amelyet hajdani szovjet kapcsolataik hordoztak. Németország számukra nem a másutt nem értékesíthető késztermékek elhelyezésének és a máshonnan meg nem vásárolható nyersanyagok

delmének földrajzi struktúrája diverzifikáltabb. Ezekben a földközi-, illetve fekete-tengeri országokban az EU-országok közül Olaszország, egyébként pedig az egész mediterrán térség külkereskedelmi szerepe is jelentős.

beszerzésének kedvező árfeltételeket kínáló piaca. A mai magyar–német kereskedelem árustruktúrája csak abban hasonlít az egykori magyar–szovjet kereskedelméhez, hogy a magyar export legfőbb tétele a gépexport (2001-ben 69,7 százalék – ez az arány valóban jóval magasabb a többi országba irányuló magyar export 50,9 százalékos átlagánál), s a gépkereskedelemben jelentős a magyar aktívum. Németországból azonban nem nyers- és fűtőanyagokat, hanem elsősorban úgyszintén gépeket importálunk (60,9 százalék).² Az egyes árucsoportok összexportban való részesedését illetően meglévő jelentős mennyiségi különbségek ellenére nincs lényegbevágó, minőségi eltérés a teljes, az EU-országokba, illetve azon belül a Németországba irányuló magyar export struktúrájának szerkezetében. (Ez a megállapítás érvényes lehet az importra is.)

4. táblázat

Németország részesedése néhány tagjelölt és EU-tagország teljes kereskedelmében, 2001
(teljes export, illetve import=100)

Ország	Export	Import
Csehország	39,3	38,7
Lengyelország	34,4	24,0
Magyarország	36,0	25,1
Románia	15,6	15,2
Szlovákia	27,0	24,7
Szlovénia	26,2	19,2
Ausztria	32,3	43,4
Egyesült Királyság	11,6	11,7
Franciaország	14,9	18,7
Hollandia	26,7	17,2
Olaszország	14,6	17,7
Portugália	19,2	13,9
Spanyolország	11,7	16,0

Forrás: IMF Direction of Trade Statistics, 2002.

A Németországba menő export és az onnan származó import (az értékesített vagy megvásárolt termék jellemzőire, áraira, szállítási feltételekre, vállalati stratégiára stb. vonatkozó) gyakorlati megfontolásból elvben bármikor helyettesíthető más rendeltetési helyű exporttal vagy más forrásból származó importtal, mi több, belföldi termékkel is. Németországgal konvertibilis valutában kereskedünk, amit nem központi állami szervek irányítanak. Németország számunkra a világ gazdaság felé vezető egyik kapu, míg a Szovjetunióval való radiális kereskedelmi struktúra elzárt bennünket a külvilágtól, akadály volt a nyugati nyitásnak.

Mindez csupán az adott helyzet különbözőségének a rögzítése, s nem értékítélet arról, mennyire „jó” vagy éppenséggel „rossz” az, ha a magyar külkereskedelem ilyen erősen koncentrálódik Németországra. Ez utóbbi a német gazdaság fejlődésétől, mindenkori állapotától, a világ gazdaságban és az Európai Unióban játszott szerepétől, emellett az Európai Unió belső helyzetétől is, annak nemzetközi pozícióitól és sok minden egyébtől is függ. Függ például azoknak a multinacionális cégeknek a helyzetétől és politikájától, amelyeknek európai központja Németországban van (illetve amelyek német tulajdonban

² A gépkereskedelemről lásd még az Exportstruktúra és gazdasági fejlettség című alfejezetet a cikk első részében.

5. táblázat

A teljes, az Európai Unió országaiba és a Németországba menő magyar export
 árústruktúrája 2001-ben*
 (százalék)

Megnevezés	SITC	Teljes export	EU-export	Német export
Összesen	SITC 0–9	100	100	100
Élelmiszer	SITC 0	7,1 (9,2)	4,5 (5,4)	3,5
Ital és dohány	SITC 1	0,4 (0,5)	0,2 (0,3)	0,1
Nyersanyagok	SITC 2+4	2,0 (2,6)	1,9 (2,7)	1,0
Fűtőanyag	SITC 3	1,9 (2,6)	1,6 (2,3)	0,8
Vegyí anyagok	SITC 5	6,6 (9,3)	3,5 (5,1)	1,7
Feldolgozott termékek	SITC 6	10,6 (11,5)	9,3 (9,8)	8,9
Különféle készáru	SITC 8	12,8 (12,6)	12,8 (12,6)	13,1
Gépek	SITC 7	57,6 (50,9)	65,0 (60,7)	69,7
ebből:				
Energiafejlesztő gép	SITC71	10,7	13,0	21,6
Speciális szakipari gép	SITC72	1,6	1,7	2,3
Fémmegmunkáló gép	SITC73	0,2	0,2	0,2
Általános rendeltetésű gép	SITC 74	2,9	2,9	3,5
Irodagép	SITC75	8,4	8,4	7,5
Híradástechnika	SITC 76	12,6	15,1	6,8
Villamos gép	SITC 77	11,9	13,1	11,8
Közúti jármű	SITC 78	8,9	10,1	15,4
Egyéb szállítóeszköz	SITC 79	0,5	0,5	0,5
Egyéb termék	SITC 9	1,0 (0,9)	1,2 (1,2)	1,2

* Zárójelben a teljes, illetve az EU-ba irányuló magyar export árústruktúrája Németországot nem számítva.
 Forrás: KSH Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv, 2001.

vannak), s amelyek fontos vagy kevésbé fontos – fejlesztendő vagy elhanyagolandó – gyártási-összeszerelési avagy műszaki fejlesztési telephelynek, illetve értékesítési piacnak tekintik Kelet-Közép-Európa említett országait. Ha az európai dekonjunkció központja éppen Németország, akkor ez a vele szoros kereskedelmi kapcsolatban lévő országoknak biztosan nem kedvező. Ha a német kereskedelem értéke és volumene a világ és az Európai Unió átlagánál lassabban növekszik, ezt sem lehet figyelmen kívül hagyni. Ha a transzatlanti kapcsolatokban feszültségek keletkeznek, s ezek fókuszában részben Németország áll, ez is alkalmazkodási gondok forrása lehet.

Miközben az EU 15 tagországa összesen – mint már említettük – hozzávetőlegesen ugyanolyan helyet foglal el a kelet-közép-európai országok külkereskedelmében, mint a két világháború között, köztük Németország mai súlya a húszas évek végénél jóval nagyobb. Németország súlya annál is jóval magasabb, mint amit elméleti (gravitációs) modellszámítások alapján feltételezni lehetne (Piazolo [2001] 30–37. o.). A kieli kutató számba veszi a számára meglepő helyzet lehetséges okait, s az előző bekezdésekben kifejtettekhez hasonlóan ő is úgy találja, hogy az – legalábbis részben – azzal magyarázható, hogy Németország az „első rendeltetési helye” a kelet-közép-európai országok más EU-országokba irányuló exportjának. Tekintve, hogy az EU-n belüli kereskedelem teljesen liberalizált, szerinte nincs sok értelme az uniós országok között megkülönböztetéseket tenni. Ebben kétségtelenül igaza van. Arra a kérdésre azonban, hogy mégis miért játszik Németország ilyen speciális szerepet a szóban forgó országok külkereskedelmében, ez nem elégséges válasz.

Vannak más kísérletek is az okok felderítésére. Az egyik – ugyancsak a fent említett szerző által idézett – elképzelés szerint az egykori KGST-országok számára a „kommunikációs költségek” (azaz az adásvételhez szükséges termék-, cég- és piaci információk beszerzésének a költségei) a Németországgal való kereskedelemben kisebbek, mint a többi EU-országgal való kapcsolatokban. Valójában – mint Piazzolo is említi – nehéz volna megnevezni azokat a kommunikációs költségeket, amelyek a Németországgal való kereskedelmet (a többi EU-országgal folytatott kereskedelemhez képest) olcsóbbá teszik a közép-európai országok számára. A német nyelv ismerete – jóllehet az már a KGST-n belül is használatos volt, és nemcsak az NDK-val folytatott kereskedelemben – aligha jelent valódi költségelőnyt; az NDK-cégeket az újraegyesítés után felvásárló nyugatnémet társaságok esetleg hasznát vehették azonban e cégek korábbi szállítói-vevői kapcsolatainak. Komolyan vehető magyarázatok azonban a földrajzon, történelmen és a gazdasági erőn kívül nemigen léteznek.

A választ jelentős részben német oldalon kell keresni. Németországnak a helyzete jelentősen különbözik más nyugati országokétól. Gondoljunk például a *Drang nach Osten* sok évszázados hagyományára, vagy arra – ennek ellenpontjaként –, hogy a tengerentúli gyarmatbirodalmak kiépítése (más nyugat-európai országokkal ellentétben) nem játszott jelentősebb szerepet a német terjeszkedési törekvésekben. Németország érdeklődése és empátiája az iránt a folyamat iránt, amelyet kelet-európai rendszerváltásnak nevezünk, messze a legnagyobb és a legegységesebb minden nyugati, különösen pedig nyugat-európai ország között. Németország politikai és gazdasági érdekeltsége kiemelkedő volt. Részvevője volt a folyamatnak, és első számú nyertese a szovjet összeomlásnak, illetve a szovjet szövetségi rendszer széthullásának: az ország újraegyesülhetett. A többi nagyobb, távolabbi nyugat-európai ország sokkal tartózkodóbban, visszafogottabban, tájékozatlanabban szemlélte mindazt, ami az egykori szocialista országokban végbement, a lehetséges következményeket tekintve pedig ambivalens volt. Ez a körülmény mindmáig fontos meghatározója a kereskedelmi irányzatoknak Kelet-Közép-Európa és az EU országai között. Ennek nem mond ellent, hogy a német gazdaságot az újraegyesítés hosszabb távon is súlyosan megviseli, ami az egyik lehetséges magyarázata annak, hogy Németország – korábban az Európai Unió mielőbbi keleti bővítésének fő szorgalmazója – a csatlakozási tárgyalások későbbi szakaszában egyre szűkkeblőbb magatartást tanúsított.

Kereskedelem a kelet-közép- és délkelet-európai országokkal

A 20. század egész történelme során a magyar külkereskedelemben viszonylag kis súllyal szerepeltek azok az országok, amelyek – hozzánk hasonlóan – földrajzilag köztes helyet foglalnak el Kelet (a Szovjetunió, Oroszország, a FÁK) és Nyugat között. Ezek az országok – akárcsak Magyarország – a második világháborút követően a Szovjetunió befolyási övezetébe kerültek, majd a világpolitikai helyzet 1989–1991. évi megváltozása eredményeképpen politikai és gazdasági rendszert és ennek megfelelően kereskedelmi orientációt váltottak. Legtöbbjük belső intézményi és jogrendje fokozatos megváltoztatásával párhuzamosan társulási (Európa-) megállapodást kötött az Európai Unióval, az uniós tagságra várva létrehozta saját szabadkereskedelmi övezetét, a CEFTA-t, és a csatlakozási szerződés aláírása után öten közülük 2004-től kezdve minden bizonnyal az EU tagjai is lesznek. Kettejük – Bulgária és Románia – előirányzott várakozási ideje valamivel hosszabb. Az 1989 előtt sajátos úton járt (a KGST-ből és a Varsói Szerződésből kimaradt) és a kilencvenes évek elején felbomlott és testvérháborúba sodródott Jugoszlávia legtöbb utódállamának (az uniós csatlakozás első körébe kezdettől fogva besorolt Szlovénia kivételével), illetve Albániának (amely eredetileg a szovjet szövetségi rendszerbe

tartozott, de a hatvanas évek elején dezavualta a Varsói Szerződést és *de facto* kilépett a KGST-ből) az európai integrációs folyamatba való bekapcsolódása még hátravan.

Mint az 1. és 2. táblázat mutatja, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa országainak részesedése a magyar exportból a rendszerváltás utáni években alacsonyabb, mint valaha: az 1930-as 27,6 százalékkal és az 1960–1980 közötti 18–25 százalékkal szemben az elmúlt néhány évben nem érte el a 12 százalékot sem. Ugyanez vonatkozik ezeknek az országoknak a Magyarországból származó importjára is. Ha pedig a térség országai közül kiemeljük azt a szűkebb országcsoporthoz – a Szovjetunió (illetve utódállamai) és a hajdani NDK-n kívüli egykori európai KGST-országokat (ugyancsak az utódállamokkal együtt) –, amelyet a rendszerváltás után a Közép-európai Szabadkereskedelmi Térség (CEFTA) köt össze (az 1. és 2. táblázatban Szlovénia nélkül, amely csak Jugoszlávia felbomlásával lett önálló ország, s ezért a hosszabb távú trendek kimutatásakor nem vehetjük figyelembe), akkor ugyanerre a következtetésre juthatunk. Ez utóbbi csoport részesedése a magyar exportból és az importból többé-kevésbé folyamatosan csökken, és a rendszerváltás után 7–8 százalékra rúg. Ez csak töredéke az EU-val vagy a legnagyobb kereskedelmi partnerrel, Németországgal lebonyolított forgalomnak. Önmagában aligha lehet pozitívumnak tekinteni azt a változást sem, hogy – szemben a KGST-időszakkal, amikor a Szovjetunióval folytatott kereskedelem értéke meghaladta a kisebb európai KGST-országokkal folytatott kereskedelmét – most a CEFTA-országokba többet exportálunk, mint a FÁK-ba. A hosszabb távú részaránycsökkenés iránya nemcsak az országcsoporthoz egészére, hanem valamennyi országra külön-külön (tehát Lengyelországra, Csehszlovákiára, illetve utódállamaira, Romániára és Bulgáriára is) és többnyire mind az exportot, mind az importot tekintve érvényesül. Részleges kivétel a Romániával folyó kereskedelem, amelyben a folyamatosan eljelentéktelenedő importtal szemben a magyar export legújabbán megerősödni látszik, míg a csökkenés folyamata hosszabb távon Csehszlovákia és utódállamai esetében látszik a legmeghökkenettebbnek. Ez utóbbi ország a két világháború közötti időszak jelentős részében, majd hosszabb ideig a háború után is Magyarország legfontosabb kereskedelmi partnereinek az egyike volt.

Még egy táblázat igyekszik érzékeltetni az újabb trendeket Magyarország és az egykori kisebb KGST-országok kapcsolataiban, illetve ezeknek a kapcsolatoknak a helyét a magyar külkereskedelemben. A 6. táblázat azt szemlélteti, hogy az egykori kis KGST-országokba 2001-ben annak egytizedét exportáltuk, mint amennyit az Európai Unió országaiba. Ha az egykori Jugoszlávia utódállamai is számba vesszük, 15 százalék adódik. Ha a Németországgal való forgalommal vetjük össze az ezekkel az országokkal való kereskedelmet, akkor az derül ki, hogy az egykori kisebb KGST-országokba irányuló teljes export 22,5-öt, a jugoszláv utódállamokba menő exportot is beleszámítva 31,6-et tett ki 2001-ben. Összehasonlításképpen fel lehet lapozni tanulmány I. részében szereplő 2. táblázatot (lásd a Közgazdasági Szemle 7–8. számának 639. oldalán), amely szerint a kis KGST-országokba irányuló magyar export még 1988-ban is elérte a Szovjetunióba irányuló export 61,9 százalékát; ha az NDK-t nem számítjuk, 42,7 százalékát.

A kelet-közép- és délkelet-európai országokkal folytatott magyar külkereskedelem bemutatott irányzatai nem egyedülállóak. Szintén a tanulmány I. részének 3. és 4. táblázatában közölt adatok arra vallanak, hogy a kelet-közép-európai térség egészében jellemző folyamat a térségen belüli kereskedelem súlyának (jobbik esetben) stagnálása, hosszabb távon valamelyes csökkenése. A már hivatkozott Daniel Piazoletti kutató népszövetségi statisztikán alapuló számai szerint 1929-ben a most EU-csatlakozásra váró országokba – Lengyelország, Csehszlovákia (illetve két utódállama), Magyarország, Románia, Bulgária esetében, a cikkünk fogalomhasználata szerinti kelet-közép- és délkelet-európai – irányuló export súlya átlagosan 17 százalék körüli volt (Piazoletti [2001] 23. o.). Tudvalevő, hogy a két világháború közötti időszak az önellátásra való törekvésnek,

6. táblázat

Magyarország kereskedelme az egykori kis európai KGST-országokkal és a volt Jugoszlávia utódállamaival – összehasonlítva az Európai Unióval, illetve Németországgal folytatott kereskedelemmel

Megnevezés	Import				Export			
	1992	1995	1998	2001	1992	1995	1998	2001
<i>Az EU-15-tel folytatott kereskedelem = 100</i>								
Egykori KGST-országok és jugoszláv utódállamok	13,3	13,6	11,7	14,3	13,3	20,9	15,5	15,1
Egykori KGST-országok	11,2	12,0	10,1	12,8	11,2	14,3	11,0	10,8
<i>Németországgal folytatott kereskedelem = 100</i>								
Egykori KGST-országok és jugoszláv utódállamok	33,9	35,8	26,6	33,3	35,1	45,7	30,8	31,6
Egykori KGST-országok	28,5	31,4	22,9	29,8	22,3	31,4	21,9	22,5

Forrás: KSH Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv 1992, 1995, 1998, 2001.

a protekcionizmusnak, a kis közép- és kelet-európai országok egymástól való elzárkózásának, „rossz szomszédságának” időszaka volt, s a fasizmusba és a világháborúba torkollott (*Berend [1968a]*).

Hasonló (esetleg kevéssel magasabb) lehetett a kisebb országok egymás közötti kereskedelmének az aránya közvetlenül a második világháború után, abban a rövid időszakban, amikor – még a KGST megalakulása előtt – felvetődött az önálló integrációjuk (vámcsövetség) kialakításának a gondolata, amely aztán Sztálin elutasításába ütközött (*Berend [1968b]*. 552–554. o., *Pető–Szakács [1985]* 92–94. o.). Piazzolo szerint a régió belüli kereskedelem súlya 1984-ben 12 százalék, 1998-ban mintegy 10 százalék volt. Más becslések és számítások (többnyire nem egészen ugyanarra a térségre vonatkozóan) ugyancsak a csökkenő trendet támasztják alá.³ Míg az könnyen megérthető, hogy a KGST-időszakban a kisebb országok egymással való kereskedelme miért szorult háttérbe, a helyzetnek a rendszerváltást követő lényegi változatlansága meglepőnek tűnik.

A KGST-együttműködés sugaras jellege, a „nyersanyagot késztermékért” csere domináns szerepe és az egyes országok szintjén is meglévő autarkia, valamint az egymással szembeni általános bizalmatlanság eleve szűkebb teret hagyott a kisebb országok egymással való gazdasági kapcsolatainak. A KGST-ben államok, illetve hatóságai álltak kapcsolatban egymással, döntöttek a kereskedelem összetételéről, mennyiségéről, árákról, nemzetközi beruházásokról (amelyek elsősorban a Szovjetunió energetikai és nyersanyagtermelő ágazataiban valósultak meg). A vállalatoknak – kevés kivétellel – a belföldi és az együttműködési mechanizmus jóformán csak végrehajtói szerepet hagyott a „közvetlen kapcsolatokat” szorgalmazó jelszavak ellenére. Az iparcikk-kereskedelem fejlesztéséhez, az iparcikkek termelésében megvalósuló tényleges integrációhoz ez messze nem volt elegendő.

Fontos korabeli empirikus megfigyelés szerint a kevésbé fejlett gazdaságok közötti munkamegosztásnak objektív korlátai vannak (*Kádár [1983]* 138. o.), amiért a kis KGST-országok többnyire kevésbé intenzíven kereskednek egymással. Mindnyájan elsősorban a legfejlettebb országokkal alakítanak ki gazdasági kapcsolatokat (ahonnan fejlett techno-

³ Lásd a 3. táblázatot a cikk I. részében. Az ENSZ EGB adatai szerint az egykori Szovjetunió nélkül számított európai rendszerváltó országok összesített exportjában az egymással való forgalom részesedése az 1980. évi 21 százalékról 1997-re 18,0 százalékra és 1999–2002-re 16–17 százalékra csökkent. Az importban a részesedés az 1980-as 18,8 százalékról 12,1–12,7-re csökkent (*UN ECE [2003]* 236 o.).

lógiaát, korszerű termékeket és az ezek megvásárlásához szükséges finanszírozást várják), valamint azokkal, ahonnan a számukra szükséges nyersanyagokat és energiahordozókat beszerezhetik.

A globalizáció hozta változások a nemzetközi munkamegosztásban – a működőtőke óriási méretekben történő nemzetközi áramlása, a fejlett országokban már nem versenyképes termelés más országokba történő kihelyezése, egységes vagy összefüggő termelési folyamatok különböző vertikumainak egymástól való földrajzi szétválasztása, a vállalaton belüli termelési folyamatok kvázi nemzetközi kereskedelemmé tétele – éppenséggel kedvezhettek (volna) a közép-európai országok közötti kereskedelem fellendülésének 1989 után. Kedvezhetett volna a CEFTA létrejötte is, illetve ezeknek az országoknak az egybevágó törekvése arra, hogy bekerüljenek az Európai Unióba. Valójában nem – de legalábbis nem eléggé – kedvezett.

Közvetlenül a rendszerváltás utáni időszakban a Nyugat kifejezetten bízta intézményes együttműködésre az egykori KGST-országokat, jóllehet egy ilyen együttműködés pénzügyi támogatása mellett nem kötelezte el magát. Ez egészen más helyzet volt, mint a második világháború utáni, amikor ezek az országok maguk szerettek volna integrációs kapcsolatokat kialakítani, s nagyhatalmi (akkor szovjet) visszautasításba ütköztek. A közép-európai országok elitjei legalábbis tartózkodó magatartást tanúsítottak az egymással kialakítandó szorosabb együttműködéssel kapcsolatban, egyesek közülük kifejezetten ellenségesek voltak. Attól féltek ugyanis – nem egészen indokolatlanul –, hogy nem a Nyugathoz való integrálódásuk előkészítésére kellene szorosabb kapcsolatokat kialakítaniuk egymással, hanem a Nyugattal való integráció helyett. Ez ellen pedig hevesen tiltakoztak.⁴ A közép-európai szabadkereskedelmi övezet, a CEFTA mégis létrejött, és a közép-európai országok számára az Európai Unióhoz való csatlakozás közös váróterme lett, bár a tárgyalóterembe egyenként kellett belépniük, s talán nem is nagyon bánták, hogy külön-külön állapodhattak meg a mindannyiuk számára fontos kérdésekről.

Ma már a feledés jótékony homályába merültek azok a kilencvenes évek legelején főleg Nyugaton napvilágot látott tervek és elképzelések, amelyek egyöntetűen a reorientáció lassítását, az uniós csatlakozás (akkor még: az EK-hoz való csatlakozás) elodázását célozták. Az elképzelések egy része a KGST-t sem kívánta volna megszüntetni, csak – eredeti összetételében, azaz a Szovjetunióval együtt – átalakítani valamilyen piaci alapon működő preferenciális kereskedelmi szervezetté, például szabadkereskedelmi övezetté vagy egyfajta kelet-európai fizetési unióvá (valamilyen multilaterális klíring rendszerévé). Mintául a háború utáni Európai Fizetési Unió szolgált, amely az Egyesült Államok nyomására a Marshall-tervvel párhuzamosan létesült. Az egész rendszerváltás azonban arról szólt, hogy ilyen összetételű tömb nincs többé.

Az elképzelések másik része a kisebb KGST-országok együttműködésére vonatkozott, s a CEFTA viszonylag szerény formájában végül megvalósult. A „kis KGST” integrációjának azonban eleve csak korlátozott jelentősége lehetett: a résztvevők legfontosabb kereskedelmi partnerei, áruiknak elhelyezési piacai, a potenciális külföldi befektetők, a műszaki fejlesztés és a szükséges külső finanszírozás forrásai mind a térségen kívül maradtak. A CEFTA részvevőinek eleve korlátozott lelkesedését a kis integráció nyugati részről való erőltetése még inkább lelohasztotta. Amiben mindenki, Keleten és Nyugaton is, tévedett: végül az Európai Unió keleti bővítése amúgy is halogatható volt, ebből a szempontból a CEFTA létezése se nem osztott, se nem szorzott (Köves [1992] 79–92. o., Lavigne [1995] 191–200. o.).

Az egymással való kereskedelmi forgalom továbbra is viszonylag alacsony szintjének magyarázatához fontos adalék lehet a gépkereskedelem alakulása a régióon belül. A CEFTA-

⁴ Emlékezetes Klaus akkori csehszlovák kormányfő (ma cseh elnök) kijelentése, amely szerint Csehszlovákia nem közép-, hanem nyugat-európai ország.

országokba (az 1. táblázatban szereplő öt országba és Szlovéniába) irányuló magyar exportban (az onnan származó importban is), akárcsak a teljes magyar külkereskedelemben, a legnagyobb tétel a *gép és szállítóeszköz*. Az árucsoport részesedése erőteljesen nő, 1997 és 2002 között mintegy a kétszeresére emelkedett. Csakhogy exportoldalon a teljes külkereskedelem csaknem 59 százalékos részarányával szemben a CEFTA-forgalomban a géphányad csupán 28 százalék, az importoldalon a teljes külkereskedelmet jellemző 52 százalékkal szemben csupán 30 százalék. Még leginkább a Csehországgal való kereskedelemben – ahol a géphányad meghaladja a 40 százalékot – mutat az árustruktúra jelentősebb hasonlóságot a teljes magyar külkereskedelemre jellemzővel. Mint e tanulmány első részében kifejtettük, a külkereskedelem géphányada ma nem annyira az országok gazdasági fejlettségének, a munkaerő színvonalának, a valamely országban megtermelt hozzáadott érték minőségének és struktúrájának a mutatója, mint inkább annak, hogy az adott ország milyen intenzitással vesz részt a multinacionális feldolgozóipari munkamegosztásban, amelyet az jellemez, hogy a nemzetközileg integrált termelés különböző fázisait különböző országokba telepítik. Abból, hogy a kelet-közép- és délkelet-európai régióon belül nemcsak a forgalom színvonala viszonylag alacsony, hanem annak géphányada is (miközben a régió több országának *teljes* külkereskedelmében nemzetközi mércével mérve is magas a géphányad), arra következtethetünk, hogy a régió néhány országa (esetleg az országok többsége) egyenként ugyan jelentős mértékben részt vesz ebben a multinacionális munkamegosztásban, a *régió mint régió* azonban jóval kevésbé. Más szóval: (legalábbis a gépiparban) a termelési integráció jóval kevésbé köti össze *egymással* ezeket az országokat, mint a Nyugattal vagy általában a „világgal”.

Kereskedelem Oroszországgal

A magyar export 1,3 százalékát vette fel az orosz piac (a többi FÁK-országgal együtt 2,4 százalékát), az import 6 százaléka származott Oroszországból (7,8 százaléka a FÁK-ból) 2002-ben. Az aránykülönbséget az export és az import között természetesen az okozza, hogy miközben a magyar export az 1989 előttihez képest súlyosan visszaesett, energia-hordozó-importunk továbbra is orosz forrásból ered. A forgalom két oldalának erős diszkrépanciája következtében a teljes magyar külkereskedelmi deficit mintegy 60 százaléka az Oroszországgal való forgalomban keletkezik. Összevetve a friss adatokat az alig néhány évvel ezelőttiekkel, exportoldalon a kilencvenes évek első felének alacsony forgalmához képest is aggasztó mértékű további súlyvesztésről beszélhetünk (1996–1997-ben még 5 százalék körüli volt Oroszország részesedése a magyar exportban). A helyzetet jellemzi, hogy miközben a kereskedelem a többi egykori KGST-országgal sem alakul rózsásan, 2002-ben Csehországba, Lengyelországba és Romániába és Szlovákiába *egyenként* többet exportáltunk, mint Oroszországba. Importoldalon a fűtőanyag-szállítások miatt megmaradt az orosz reláció meghatározó fontossága a magyar gazdaság számára, de a korábbi helyzethez képest jelentős változás, hogy az egykori kisebb európai KGST-országokból (Lengyelországtól Bulgáriáig) összességében ma már több árut hozunk be, mint Oroszországból.

Az Oroszországba irányuló magyar export dollárértéke az 1998. évi ottani pénzügyi válság nyomán két év alatt csaknem egyharmadára csökkent, majd a következő években mérsékelt emelkedést mutatott. Jóllehet magának a mozgásnak az iránya minden évben (és az egész 1997–2001 közötti időszakban) megegyezett az orosz import egészével, a kezdeti visszaesés súlyosabb, a 2000-tól végbement konszolidáció renyhébb volt, mint más relációkban. 1997-ben a teljes orosz importnak még 1,74 százalékát tették ki a magyar szállítások, 2001-ben már csak 1,07 százalékát. 2001-ben a teljes orosz import, akárcsak az EU-országokból származó import, az 1997. évi érték 78 százalékát érte el,

az egykori szocialista országokból érkező import annak mintegy 56 százalékát, ez utóbbin belül a Magyarországról származó import csak 48 százalékát. Másként fogalmazva: miközben az orosz import struktúrája amúgy is az egykori KGST-országok rovására tolódott el, Magyarország az utóbbiak közül is hátrébb szorult. Oroszország 1997-ben még 57 százalékkal nagyobb értékben vásárolt árut Magyarországon, mint Csehországban, ma már onnan többet importál, mint tőlünk. Ez a kedvezőtlen változás azzal egy időben megy végbe, hogy a magyar export dinamikája konjunkturális és egyéb okokból (árversenyképesség) más viszonylatokban is csökken.

Az 1997 utáni fejlemények arra utalnak tehát, hogy a magyar–orosz kapcsolatokban a visszaesés nemcsak az orosz gazdaság helyzetével függ össze. A kereskedelem hosszabb távú alakulása mégis alapvetően az orosz gazdaság helyzetétől és az oroszországi importpiac terjedelmétől függ. Az orosz gazdaság a termelésnek 1991–1998 közötti csaknem 50 százalékos visszaesését követően növekedésnek indult, jóllehet még messze van a rendszerváltás előtti termelési szint utolérésétől. Az elmúlt éveket a növekvő (főként a csecsenföldi háború által fenyegetett) politikai stabilitás, a Nyugattal és általában a külvilággal való kapcsolatok jelentős javulása,⁵ számos gazdasági reform és (1998. évi bázi-son számolva érzékelhetően) javuló életszínvonal jellemzi.

A termelés fellendülése azonban leginkább két tényezőnek köszönhető: egyrészt a rubel nagymértékű leértékelődésének a pénzügyi válság nyomán, ami a belső piac több szegmensében versenyképessé tette az addig versenyképtelen belföldi termelést, jelentős importhelyettesítést eredményezett, másrészt a magas világpiaci olajáraknak, amelyek bázisán fellendült az olajexport, és az orosz gazdaság óriási többletbevételhez jutott. Ez a gazdaság azonban strukturális értelemben továbbra is láthatóan gyenge. Az OPEC-en kívüli világban szinte egyedülállóan (nagyhatalmi szerepre igényt formáló országok között példa nélküli módon) a gazdasági növekedés első számú mozgatója a magas olajár, amit valójában nem tud befolyásolni. Már említettük, hogy több mint negyedszázada ismertek az orosz (illetve korábban: szovjet) szándékok versenyképes feldolgozóipar kialakítására és a fűtőanyagexport kvázi-monokultúrájának megszüntetésére, de ezeket azóta sem sikerült megvalósítani. Emiatt különösen súlyos a nemzetközi olajpiac alakulásától való orosz függés: az orosz export 55 százalékát energiahordozók, további közel 20 százalékát fémek (és drágakövek) teszik ki.

Nemcsak az export strukturális gyengesége és instabilitása teszi bizonytalanná az orosz gazdaság jövőbeli fejlődését, hanem az a tény is, hogy az orosz importpotenciál, szemben az ennek ellenkezőjét sugalló állításokkal, viszonylag csekély. 2001-ben a 37 milliárd dollárt kitevő orosz import kevesebb volt, mint a lengyel (50 milliárd dollár), és nem sokkal haladta meg a magyart (33 milliárd dollár). Ennek megfelelően alacsony volt Oroszország részesedése a világ összimportjából (0,58 százalék).⁶ Lehet, hogy az ENSZ statisztikái (vagy más statisztikák) alapján a Magyarországgal való összehasonlítás téves következtetésekre is alkalmas (a magyar import jelentékeny része ugyanis exportcélú továbbfelhasználást szolgál, ami az orosz esetben elhanyagolható rész), de a lényegen nem változtat: importpotenciálját tekintve a mai Oroszország ugyanabba az osztályba tartozik, mint Lengyelország vagy Magyarország.

A tartós importnövekedés megindulásának időpontja, dinamikája bizonytalan, s egyelőre komolyan kell venni azt az aggályt is, hogy Oroszország gazdasága a jövőben is jelentős bizonytalanságoknak lesz kitéve. Emellett a magyar exportot (illetve a többi

⁵ A feszültségek egyik fő forrása a többi FÁK-országgal kapcsolatos érdekek sok tekintetben ellentétes volta; legújabbban az iraki háború.

⁶ Összehasonlításképpen: a kínai részesedés 3,14 százalék volt. A jelentős olaj- és gázkivitel ellenére az exportban sem sokkal különböző a helyzet: Oroszország részesedése 1,34 százalék, Kínáé 4,33. Vagyis Kína ötször annyit importált, négyszer annyit exportált 2001-ben, mint Oroszország. Hol van már a kulturális forradalom ideje, amikor az arányok éppen a fordítottak voltak!?

egykori szocialista ország exportját) az orosz piacon az is tartósan korlátok között tarthatja, hogy az orosz import fejlesztési és minőségi igényeit elsősorban a fejlettebb nyugati országokból fogja kielégíteni, miközben a tömegfogyasztási cikkek beszerzésének kimeríthetetlen és legolcsóbb piaca számára is Kína marad. 2001-es adatok szerint Oroszország már hatszor annyi árut importált az EU-országaiból, mint a CEFTA-országokból (Szlovénia nélkül, azaz az egykori kisebb KGST-országokból), egyedül Németországból mintegy három és félszer annyit.

A csatlakozás után

Alapvető változást a magyar kereskedelem orientációjában, valamint az Európai Unió, illetve Németország domináns szerepében nem várunk a teljes jogú tagság elnyerését követően sem. A kilencvenes évek első felében megkötött Európa Megállapodások eredményeként Magyarország – miként a többi tagjelölt is – *de facto* EU-taggá vált; a tagjelölt országokkal folytatott EU-kereskedelem már részben ágazaton belüli. Ezért is jellemző az a vélemény, hogy a leendő tagállamokkal folytatott kereskedelem „csak a jövedelmek konvergenciája és az árucseré ama egyéb meghatározói arányában fog bővülni, amelyek általában más országokra is vonatkoznak. Nem lesz radikális változás a tőkeáramlások tekintetében sem.” (Siebert [2002] 2. o.)

Ugyanakkor nem kevés a megválaszolatlan (megválaszolhatatlan) kérdés, amelyek nem annyira a *de jure* tagság várható következményeihez kötődnek, mint inkább az EU-15 és a csatlakozó 10 ország gazdasági fejlődéséhez, valamint az európai integráció további alakulásához. A jelenlegi nemzetközi recesszió – amelynek epicentruma éppen Németország – máris lelassította a kereskedelem gyors növekedésének korábbi tendenciáját, s még nem látni a kilábalás jeleit. Kedvezőtlen körülmény – amelynek súlyos belgazdasági következményei vannak, elsősorban a foglalkoztatottságban, de külgazdasági hatásai éppen az Európai Unióval való kereskedelemben mutatkozhatnak meg – számos multinacionális vállalat egyidejű kivonulása Magyarországról, akár van köze a kivonulásnak a hazai gazdasági teljesítmény romlásához, a magyar munkaerő alacsony szakképzettségéhez, az itteni bérekhez, a forint árfolyamához, akár nincs. A korábbinál lassúbb, esetleg stagnáló ipari növekedés (ok-okozati összefüggésektől függetlenül) elsősorban az EU-országokkal való kereskedelmet érintheti kedvezőtlenül. Vagyis konjunkturális okokból éppenséggel még az sem zárható ki, hogy a tagjelöltség időszakának nagy részében gyorsan bővülő magyar–EU kereskedelem növekedése paradox módon a teljes csatlakozáskor lassul le, vagy áll meg (ugyanaz az aggály a többi kilenc tagjelöltre is vonatkozik).

Az pedig, hogy ez a lassulás az Európai Unió kereskedelmi részarányának a csökkenésével is jár-e, további tényezőktől függ, Nem világos, hogy lesz-e érzékelhető kedvező hatása az együttes EU-csatlakozásnak a kelet-közép- és délkelet-európai országokkal való forgalomra. Mint láttuk, egymás közötti forgalmuk jelentőségének relatív csökkenése hosszú távú folyamat; s ezért az EU-ban való teljes jogú tagság megvalósulása sem feltétlenül hoz magával egyelőre olyan új elemeket, amelyek megfordítanák ezt a több szempontból is kedvezőtlen tendenciát. Kérdés az is, hogy miként növekszik az Oroszországgal való forgalom (az oda irányuló export). Természetesen nem a rég elveszett KGST-korabeli pozíciók visszaszerzéséről van szó, legfeljebb az 1998. évi oroszországi pénzügyi válságot megelőző helyzet helyreállításáról, amióta a magyar export nemcsak mennyiségileg, hanem az oroszországi importban elfoglalt részarányát tekintve is jelentősen visszaesett. Végül a tengerentúli országokkal (elsősorban az új világkereskedelmi centrummá vált gyorsan fejlődő térségekkel) való kereskedelem dinamikus bővítése évtizedek óta létező, a cél elvi helyességét tekintve nem igen vitatott elképzelés, amelynek megvalósíthatósága még mindig kétes.

Összefoglalva: az Európai Unió mai magas súlyának esetleges csökkenése a magyar külkereskedelemben önmagában nem volna baj: pozitív vagy negatív megítélése az összes forgalom alakulásától függ; ha az összforgalom gyors növekedése mellett következnek be, kifejezetten üdvözlendő volna. Az Európai Unió 70 százalék feletti részesedését a magyar exportból elsősorban azért nem lehet feltétlenül túlzottnak tekinteni, mert nem tudunk olyan, ma az EU-n kívül lévő országokat vagy országcsoportokat megnevezni, amelyek nemcsak alulreprezentáltak (például a gravitációs modellek logikája szerint) a magyar külkereskedelemben, hanem amelyekre vonatkozóan meg is tudnánk alapozni egy olyan határozott állítást, hogy megvannak az objektív lehetőségek a feljük irányuló exportnak az Európai Unió országaiba menőnél tartósan gyorsabb fejlődésére.

De függetlenül attól, hogy mit gondolunk az EU országainak a mai magyar külkereskedelemben elfoglalt helyéről (a több mint 70 százalékos exportrészesedésről) és mindenről, ami számszerűen kifejezhető, a magyar külkereskedelemnek – akárcsak a többi csatlakozó országénak – lehetnek tényleges súlyos orientációs problémái a nemzetközi és (nyugat-) európai politikai és gazdasági folyamatoktól függően. Az iraki háború lehetséges következményeinek latolgatása meghaladná e cikk kereteit (és szerzőjének szakmai kompetenciáját). A háború befejezése után sem világos, hogyan alakulnak majd a kapcsolatok az Egyesült Államok és Nyugat-Európa főbb kontinentális államai (Franciaország és Németország) között. Magyar szempontból fontos, hogy az euróatlanti kapcsolatok legalábbis olyan szinten maradjanak fenn, amely nem nehezíti az atlanti irányzatú kül- és védelmi politika és az euróirányzatú gazdaság- és kereskedelempolitika összeegyeztetését. Ez az összeegyeztetés új keletű feladat: Magyarországnak ugyanis – mint bemutattuk – az elmúlt 100 évben mindig az a nagyhatalom volt a domináns kereskedelmi partnere, amely egyben vezette is azt a politikai-katonai szövetséget, amelyhez tartozott.

Az igazi kérdés azonban magának az Európai Uniónak a jövője, az uniós stratégia és jövőkép egésze: mindaz a kérdéstömeg, amelyet 2000-ben a nizzai szerződés nyitva hagyott, s amiről a közelmúltban a konvent vitái folytak. Vajon a keleti bővüléssel – amely kétségtelenül az egész uniós (közösségi) történelem eddigi legmerészebb és legmesszebbre tekintő lépése – valóban sikerül megerősíteni az integrációt, összeegyeztetni az európai civilizáció vívmányainak (elsősorban a társadalmi egyenlőségre való törekvésnek, a szociális-jóléti jogoknak) a megőrzését a globális verseny követelményeivel? A keleti bővülés fordulópont, de *miféle?* A hanyatlás felé, mivel az eddig is nehezen összeegyeztethető nemzeti és regionális (és egyéb) érdekeket a még diverzifikáltabb Európai Unióban még nehezebb lesz közösségi akarattá transzformálni? Vagy ellenkezőleg: a sokféleség dinamizálni fogja az Európai Uniót, mivel elősegíthet olyan megoldásokat a további integrálódás érdekében, amelyekről – mert eltérnek az eddig kitaposott úttól – a mai tagországok ódzkodnak?⁷

⁷ A már hivatkozott Horst Siebert, a kieli Világ gazdasági Intézet igazgatója például így vélekedik: 1. a 27-ek Európájában a kormányközi együttműködés aligha fog működni. Egyre nehezebb lesz döntéseket hozni. 2. Európa választás előtt áll: vagy a leglényegesebb kérdésekre (*very essentials*) fordítja a figyelmét, és ennek megfelelően lenyesegeti (*trim*) az *acquis communautaire*-t, hogy nagyobb változatosságot engedjen meg a kibővített Európai Unióban, vagy olyan intézményes megoldást talál, amelynek révén a nemzeti szuverenitás – részben – európai szintre helyeződik át. 3. Az intenzívebb politikai integráció feltétele a demokratikus deficit megszüntetése. 4. Ha az egyik megoldás sem valósítható meg, akkor „Stagno-Európa” spekulatív forgatókönyvével fogjuk szembetalálni magunkat: az EU-ban a döntéshozatal megbénul, a dinamika és a vitalitás elvész, az integrációs folyamat leáll, és Európa világgazdasági pozíciója erodálódni fog (Siebert [2002], 28. o.).

Jogos kérdés, milyen is lenne az általa elképzelt újfajta Európai Unió. Igaz, a „bürokratikus Európa”, ahogy Siebert nevezi, valóban nem hatékony, s a kormányközi együttműködés biztosan még nehezkesebbé válik. De sem a „nagyobb változatosság”, sem a nemzeti szuverenitás „európai szintre helyeződése” nem fokozza, hanem inkább csökkenti az integráció egységességét, valószínűbbé teszi, hogy több – egymáshoz

Továbbra is többféle érdek és felfogás mozgathatja sokfajta irányba az Európai Uniót. A bővítés – tíz gazdaságilag kevésbé fejlett új tagállam felvétele – mindenképpen újra és újra fel fogja vetni a jövőben is, formálisan vagy informális módon, a két- vagy többsebességű integráció kérdését. A kétsébszerű integráció ugyanis nem csupán egyes országok vagy országcsoportok szűk látókörű érdek- és értékfelfogásának a következményeként találtatott ki, hanem annak a tényleges helyzetnek is a folyománya, hogy a kialakuló hatalmas integrációs térségben óriásiak lesznek a különbségek az egyes országok fejlettségi szintjei, adottságai, integrációs képességei tekintetében. A leendő tagországok gazdaságának a mai EU-tagokéval való konvergenciája nem vezethető le a kereskedelmi integráció tanulmányunkban bemutatott magas mennyiségi mutatóiból. A felzárkózás időigényéről, menetéről, még valószínűségéről is sokféle feltételezésnek van ma létjogosultsága. A belátható időben sok függ attól, hogy az új tagállamoknak milyen érdekérvényesítő képességeik lesznek, egyáltalán, össze tudnak-e majd fogni közös érdekeikért (amire eddig csak ritkán volt példa).

Csak remélhető, hogy az Európai Unió további fejlődésének irányairól, az Európai Unió jövőbeli berendezkedéséről születik majd olyan – meg is valósuló – megállapodás, amely az új belépőknek mint egyenjogú partnereknek a gazdasági növekedését és szociális helyzetének javulását, modernizálódását, európai integrációjukat elősegíti. Ez teheti lehetővé a kereskedelem dinamikus fejlődését nemcsak Magyarország és a mai tagállamok között, hanem a többi újonnan belépővel is.

Irodalom

- BEREND T. IVÁN [1968a]: A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez. Történelmi előzmények. *Közgazdasági Szemle*, 3. sz. 309–326. o.
- BEREND T. IVÁN [1968b]: A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez. Integráció és szocialista gazdaságpolitika. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz. 547–567. o.
- KÁDÁR BÉLA [1983]: A nemzetközi iparfejlődés és munkamegosztás új irányzatai. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest, 278 o.
- KÖVES ANDRÁS [1992]: *Central and East European Economies in Transition. The International Dimension*. Westview Press, Boulder–San Francisco–Oxford, 150 o.
- LÁNYI KAMILLA [2003]: A FÁK-ba, illetve Oroszországba irányuló kivitel szerepe Magyarország élelmiszerexportjának reorientációjában. Megjelent: Reorientáció után: Magyarország külgazdasági kapcsolatai Közép- és Kelet-Európa országaival. Az Oktatási Minisztérium pályázatára készült tanulmány. *Kopint-Datorg*, Budapest, 277–299. o.
- LAVIGNE, M. [1995]: *The Economics of Transition. From Socialist Economy to Market Economy*. Macmillan Press, London, XVI + 295 o.
- PETŐ IVÁN–SZAKÁCS SÁNDOR [1985]: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. kötet. *Közgazdasági és jogi Könyvkiadó*, 764 o.
- PIAZOLO, D. [2001]: *The Integration Process between Eastern and Western Europe*. *Kiel Studies*, 310. *Kiel Institute of World Economics*, Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, XVII + 178 o.
- SIEBERT, H. [2002]: Europe – Quo vadis? Reflections on the Future Institutional Framework of the European Union. *World Economy*, Vol. 25, No.1, 1–32. o.
- UN ECE [2003]: *Economic Survey of Europe*. Prepared by the Secretariat of the Economic Commission for Europe, No.1. *United Nations*, New York–Genf, 178 o.

különböző módon kapcsolódó – integrációs kör alakul majd ki. Féltő, hogy az „Európai Egyesült Államok” típusú koncepciók terméketlenek maradnak, mert nem veszik figyelembe az amerikaitól eltérő társadalmi-történelmi adottságokat.